

Д-р Дмитро Бучинський

**Юрій Клен
в житті і творчості**

Д-р Дмитро Бучинський

**Юрій Клен
в житті і творчості**

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
МЮНХЕН 1982

Доповідь виголошена на XI Науковій
Конференції НТШ у Торонті,
13-14 жовтня 1962.
Відбитка зі «Шляху Перемоги», Мюн-
хен, чч. 49 (458) — 53 (462), 1962.

Druckgenossenschaft „CICERO“ e.G.m.b.H.,
München 8, Zeppelinstrasse 67

Це найпростіша тема, але така, що від неї треба починати студії над життям і творчістю одного з найбільших українських поетів нашої сучасності. Тема широка, дуже важлива, без опрацювання якої годі зрозуміти Юрія Клена як поета, вдумливого філософа, поета благородного духа, поета високої християнської моралі. Поета, що жив між нами, а ми його не розуміли, що відійшов від нас і пам'ять його починає припадати порохом нашого кульгавого, сліпого, глухого, а найважливіше — бездушного сторіччя.

Юрій Клен — це поет великого масштабу, висловлюючись просто — поет солідний і серйозний, що був свідомий свого завдання, своєї духовної місії серед нашого народу. Своє післанництво він здійснив. Коли виконаємо ми свої заборгування перед Юрієм Кленом — годі навіть

передбачити, бо п'ятнадцять років з дня його смерті кажуть нам, що ми ще не збагнули: кого, властиво, ми втратили?

До Юрія Клена треба б, щонайменше, підходити як до поета-філософа з чіткими ідеями християнської філософії: правди, добра, краси й героїзму; як до поета високої християнської моралі, що базується на справедливості і гуманності чи людяності; як до поета, що його життя і ціла творчість навіяні благородним і творчим духом. Це окремі теми, найважливіші, які самі виринуть перед нашими дослідниками життя і творчості Юрія Клена, яких сьогодні повністю ще навіть не можна оцінити, бо життя поета недостатньо досліджене й не всі його твори перевидані і видані, а це ж є фундаментом, без якого навіть найвдумливіший літературний дослідник не спроможеться пов'язати в одну цілість духово-світоглядове життя поета з його духовою спадщиною.

І. СИЛЬВЕТКА ЖИТТЯ ЮРІЯ КЛЕНА

Прийде час, коли Освальд Бурггардт вічно житиме в нашій літературі, а Юрій Клен в пам'яті нашого народу. Сьогодні, на еміграції, обидва призабуті, на що маємо аж забагато доказів, а на Рідній Землі вживати ім'я Юрія Клена заборонено, воно викляте. Ніхто його не знайде в «Історії української літератури», що появилася у Києві в 1957 році у видавництві Академії Наук УРСР, де колись Освальд Бурггардт був навіть співробітником, не знайдено його і в «Українській Радянській Енциклопедії».

Освальд Бурггардт — син німецького колоніста-купця із Пруссії, Фрідріха Бурггардта, й балтійської німки Сідонії Тіль, — народився 1891 року на українському розкішному Поділлі в Сербинівцях. Сестра Йозефіна Бурггардт каже, що вони зростали серед польсько-московського оточення, коли йде про школу й товарисько-родинне жит-

тя батьків, але серед чарівної української природи, яка на допитливого Освальда мала великий і благородний вплив. В родині Бурггартів говорили німецькою, польською, московською і українською мовами. Останньої найменше вживали, хіба у розмовах з українськими селянами. Першими вчителями дітей Бурггартів були самі батьки, що подбали про науку читання німецькою мовою. Єдиною їх лектурою була ілюстрована біблійна історія, що рівночасно, як твердить Йозефіна Бурггарт, була для них найкращою книгою казок.

Із Сербинівець родина Бурггартів перенеслася до Немирова, де жила в домі шевця Кані, з яким заприятелював малий Освальд. Йому швець розповідав казки, про що поет згадує в «Попелі імперій»:

«Я знов малий хлопчак... Сиджу в
[майстерні,
і добрий приятель мій, швець-казкар,
оповідає ті казки химерні,
що досі не померх ще їхній чар.
Бо й досі ще мене хвилює милий

і незабутній запах воску й шкір.
Мигтять кліщі, і молоток, і шило
і дратва вже звучить, як струни лір.
Так шив він чоботи (стелив тенета!).
Та і мене тоді, мабуть, пошив
своїм байкарським хистом у поети
і з музою навіки подружив...»

Деякий час родина Бургартів жила у Вороновиці біля Немирова, де Освальд розпочав шкільне навчання, ясно, що в московській школі на українській землі. Від 11 до 14 року життя жив він у домі дядька у Слауті на Волині. Гімназію закінчив у Києві; в Київському Університеті студіював германістику, романістику і славістику. Там, уже в 1915 році, написав він працю з стилістики, що появилася друком, заповідаючи молодому Бургарттові життєвий шлях доброго літературознавця. А тим часом йому, як німцеві, довелось мандрувати на далеке заслання в околиці Архангельська, де він добре вивчив пекарське діло.

В 1917 році переїхав до Курська, де жили його мати й сестра, і ра-

зом з ними переїхав до Києва, але не надовго, бо Освальд мусів ставати до військової служби в Німеччині. У 1918 році він знову в Києві. Переживає радісні дні нашої столиці:

«На Україні мов Великдень ясний.
Там сонце вже ніколи не загасне.
Летять пісні з дніпрянських берегів
в Херсон, Одесу, Львів.
Свята Софія землі вже збирає
і України дві в одну еднає...»

Глибоко переживив Освальд Бурггардт наше велике державне відродження, вислів чого маємо в «Попелі імперії»:

«Але з того занепаду й руїни
зриває, начебто з космічних млавин,
вже видиво нової України,
потужнішої, ніж за давніх-давен,
Державний корабель нап'яв вітрила.
Старі, припалі пилом заповіти
Романа Галицького і Данила
знов перелистує дніпрянський вітер.
У Києві гудуть потужно дзвони
в Михайлівському і у Святій Софії.
Столиця в повені тих звуків тоне,
і дійсністю стає, що жило в мрії.

Там, над простором древнього май-
[дана
слова урочисті Універсала
Дзвенять і розчакловують Богдана,
якого туга в камінь вчарувала.
Проголосили славу Україні...»

Швидко закрилася сторінка ра-
дости України, а в її столиці, як
говорить Юрій Клен згодом:

«Сидить голота в Київській палаці,
панує Петерс і царює Ладіс.
Розстрілюють китайці й латиші.
Створив Господь людину без душі.
Ні, не Господь! Її страшної днини
сфабрикувала заводська машина
і досконалий вийшов автомат,
якого скрізь покаже вам плякат.
Із словника, проводячи реформу,
пускають чудні пружини в рух.
викреслюють слова «душа» і «дух».
А хто згадає Біблію чи Бога,
тому на Соловки лягла дорога...»

1920 рік. У Києві голод. Але ук-
раїнське село ще довго не підда-
валося московсько-большевицько-
му насильству. Ще з часів Україн-
ської Держави по селах було бага-
то гімназій. До одної з таких, у На-

ришівці на Полтавщині, у 1920 році, за харч, хату й опал переїздить Освальд Бурггардт, де він зустрічається з Миколою Зеровом, що згодом, у Києві, з Максимом Рильським, Драй-Хмарою і Филипovichем створили «гроно п'ятірне» київських неоклясиків, яким Драй-Хмара присвятив свої майстерні «Лебеді», де поет, у формі клясичного сонета, дав вислів признання, може навіть безприкладній, праці тих, що не хотіли співати про нову московську «Матрьюшу — радість нашу», про нову московсько-комуністичну «радість», від якої люди діставали нервовий розстрій і доходили до божевілля. В «Лебедях» маємо незрівняну картину терпіння людської душі, яку стискували льоди московського насильства:

«На тихім озері, де мріють верболо-

{зи,

давно приборкані, і влітку й восени
то плюскоталися, то плавали вони,
і шиї гнулися у них, як буйні лози.

Коли ж дзвінки, як скло, надходили

{морози

і плесо шерхнуло, пірнувши в білі
[сни, —
плавці ламали враз ті крижані лани,
і не страшні були для них зими по-
[грози.

О, гроно п'ятірне нездоланих співців!
Крізь бурю й сніг гримить твій не-
[переможний спів,
що розбиває лід одчаю і зневіри.

Дерзайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.»

Радість Баришівки також проминула швидко. Літом — червсень 1921 — налетіло на село ГПУ, виарештувало всю інтелігенцію, що була там згуртувалася при гімназії. Арештувало воно й Освальда Бурггардта. Усіх перевезли до підручної в'язниці до Яготина, а потім до Пирятина, звідкіля перегнали в'язнів до Гребінки й останній етап був у Полтаві. Більшість в'язнів були розстріляні. Бурггардт врятувався. Після арешту повернувся він до Києва. Звідтіля ще раз вертається у Баришівку, але вже не на-

довго, й у другій половині 1922 р. повертається до Києва.

У Києві Освальд Буггардт викладає у високих школах, включно до Київського Університету, співпрацює з Академією Наук, з різними видавництвами. Багато пише літературних коментарів, робить чудові і цінні переклади з творів чужої літератури. Цей період докладно ще не висвітлений, хоч з певністю можемо сказати, що він дуже багатий у житті і творчості поета.

До нашої столиці підкрадався московський давун. А треба сказати, що Київ жив ніби окремим життям від тодішньої червоної столиці України — Харкова. Минув період ленінського НЕП-у, бурхливої українізації. Прийшов 1928 р. Сталін наказав тугіше взяти Україну. Наступають розгром за розгромом. Наше життя здавлює і ліквідує безоглядний московський окупант.

У 1930 році Освальд Буггардт коротко побував у Німеччині. Це перебування дехто зв'язує з виїз-

дом його з України, що, одначе, наступило аж у 1931 році, коли Бургардт, з дружиною і дітьми, покинув Київ і переїхав до Німеччини.

Це — перший період життя, це — справді час назрівання великого творчого духа Освальда Бургардта, що вступав маєстатично на вершини своєї поетичної творчости. Незабаром, отже, ніби відмирав Освальд Бургардт, а народжувався безсмертний Юрій Клен. Спочатку затримався він у Мюнхені, без постійної праці. На життя заробляв писанням статей до німецької та української преси, а також приватними лекціями. Серед таких життєвих обставин не всміхалася йому муза, але він ніколи не поривав з нею щільних зв'язків. Про цей період життя знаємо досить мало. Знаємо, що в 1934 році був він покликаний на викладача московської і української мов у Мюнстерському університеті. Жив він тоді в затишку німецького села Ст. Мав-

ріц, біля Мюнстеру. Пообідній час використовував на відпочинок: ішов зі сином на прохід і тоді, коли дитина гралася пісочком, проф. Освальд Бурггардт — Юрій Клен мав час на передумування різно-родних тем і роблення шкциів та записок для своїх нових творів.

У час розпалу другої світової війни, у 1941 році, проф. Бурггардт був покликаний до армії. Спочатку служба не була важка, бо він був призначений до спеціальної школи командування армії на викладача. І школа ця була в околицях Мюнстеру, а згодом був він переселений до Берліну. Коли розпочалася німецько-більшевицька війна, проф. Бурггардт, у ранзі капітана, був посланий на український фронт, чим він від душі радів, бо мав нагоду «ще раз побувати в місцевостях і на стежках своїх дитячих років і молодости». Тяжкі часи на східньому фронті пережив він зимою 1942 року. Ледве кілька кілометрів від фронту, що тоді вже небезпечно

для Німеччини тріщав, Ю. Клен захворів на груди. Хворого перевезли на лікування до Праги. Але не довго довелось хворіти, бо вже на весні 1945 року треба було Прагу залишити. До Німеччини не міг уже дістатися. Як зацькований звір, без ніякої опіки, якої потребував, хворий, зупинився він у тирольських горах в Австрії. Перед Різдом того самого року, зайцем, перейшов він кордон до Баварії, маючи в пляні улаштуватись на працю в якомусь німецькому університеті. Тоді сенат Українського Вільного Університету в Мюнхені покликав його на свого професора, але матеріально не міг йому багато допомогти, бо всі професори працювали жертвно на скромних платнях, харчуючись таборовими юшками або німецькими «штамгеріхтами». Тоді проф. Бурггардт відвідав Мюнхен, Авґсбург, Пассав, Нюрнберг, Франкфурт, Гайдельберг. В більшості випадків затримувався він по наших біженецьких

таборах. Правда, що всюди його тепло приймали, влаштували йому літературні вечори, але крім вияву щирости не багато могли допомогти близькому й рідному нам Юрієві Кленові. Його найбільша потреба була в харчах для себе й родини. Їх, невелику кількість, врешті, можна було навіть «заготовити», але не було способу перевезти їх досить тяжкою дорогою по Німеччині, а цілком неможливо було їх перекинути до Австрії. Щось вдалося «перепачкувати», але малої кількості.

Восени 1947 року проф. Бурггардт-Клен ще раз перейшов нелегально німецько-австрійський кордон. Побував у Мюнхені, де він повинен був залишитися під доброю опікою і в теплій хаті, але таких умов у розбитій баварській столиці не знайшов. Вже тоді мав велику гарячку і з гарячкою поїхав до Аугсбургу. Це була вже його остання подорож. Гарячка звалила його з ніг, хворого перевезли до німець-

кої лікарні, але всі заходи врятувати його життя були пізні. Ранком 30. жовтня 1947 року, в Авґсбурзькій лікарні, несподівано помер проф. Освальд Бурггардт — найбільший поет наших днів Юрій Клен. Помер у силі віку, саме тоді, коли він заповідливо писав ще свої нові твори, закінчував старі задуми, зокрема багато працював над твором свого життя «Попіл імперії», що дійшов до нас у незакінченій формі.

II. ОДИН ПОГЛЯД НА ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ КЛЕНА

Про творчість Освальда Бурггардта — Юрія Клена, як про кожену творчість, буде вона наукова чи літературна, можна говорити лише тоді, коли буде вона доступна для дослідника й для читача. Бурггарта-Клена треба розглядати щонайменше під трьома аспектами: 1. вчений дослідник літератури в загальному розумінні і вдумливий літературний критик, 2. знаменитий

письменник-прозаїк і 3. тонкий поет-філософ. Коли, одначе, хтось не погодиться, щоб розглядати його як знаменитого перекладача в аспекті першому, тоді це питання треба розглядати тим більше, бо воно і багате, і незвичайно цікаве. Таких тонких перекладачів, яким був Юрій Клен, у нас взагалі дуже мало. Але покищо на солідну студію, коли не вичерпну монографію про багатогранну науково-письменницьку творчість Бурггардта-Клена треба ще почекати, бодай до того часу, поки не будемо мати зібраного найважливішого матеріялу з його великої спадщини.

Тут ми претендуємо подати лише дуже скромну й фрагментарну схему, диспонуючи також тільки фрагментами з багатой духовой скарбниці вченого й поета.

Освальд Бурггардт почав писати, правдоподібно, щойно в Києві. Ще студентом університету, як ми вже згадали, написав він працю із стилістики, що появилась друком у

1915 році. На той час припадають його гарні переклади з Рільке на московську мову. Кількість тих перекладів сестра письменника Йозефіна Бурггардт подає 12, але можна сподіватися, що їх було більше. До перекладів з Рільке він повернувся теж у 1919 році, досягаючи, коли так можна висловитися, повної дозрілості.

На засланні в околицях Архангельська збирав він московські пісенки, які сестра назвала «частушками». Там пробував він писати також оригінальні вірші московською мовою, які, можливо, до нас не дійшли. У 1918 році мав він привезти з своєї подорожі-відвідин з Німеччини, де мусів зголоситися до військової служби, збірку «Залізних сонетів», написаних німецькою мовою.

Поетично-творча праця українською мовою насправді починається в Бурггардта 1920 року, коли він зустрівся з Миколою Зеровом у Барішівці, стаючи на шлях київських

неоклясицив. У Баришівці, як говорить сам Клен, втягнув його у роботу «гутенберження», чи інакше — на поле української літератури, Микола Зеров.

Про Баришівське «гутенберження», в якому вже брав участь Бургардт, Микола Зеров склав окремого вірша:

«Під покровом сільських муз, в боло-
[тяній Люкрозі¹],
де розум і життя — все спить в ана-
[біозі,
живем ми, кинувши далекий Бааль-
[бек²],
оподаль від людей, гуртів, бібліотек,
ми зерно сіємо на непочате луно...
часами служимо владиці — Аполло-
[ну,
і тліє ладан наш на вбогім олтарі...»

1) Люкроза — це Баришівка. Так назвав її Зеров, виводячи назву від латинського слова «люкрум» — бариш.

2) Баальбек — славне сирійське місто, що в старовині називалося Геліополіс. Зеров під Баальбеком мав на думці Київ, за яким постійно тужив.

Сам Бурггардт-Клен згадує часи у Баришівці так: «Часи, згадані у Баришівці, були добрими часами. Люкроза наша стала культурним центром, який випромінював своє світло на всю округу, сягало воно навіть до Києва . . . »

Бурггардт викладав там в широкому обсязі курс всесвітнього письменства, яке було занедбане навіть у самому Києві. Про Київ тих часів Юрій Клен пізніше писав у «Попелі імперії»:

Розмитий вздовж і впоперек,
немов облитий цебрами помиїв,
забутий Богом Баальбек —
такий був у двадцятім році Київ.

А все таки не Харків і не Баришівка були осередком духового життя України, а облуплений Київ і там, на довгі роки, як на розжареному попелищу, осів проф. Бурггардт. Праці в Києві було доволі: школи, академія, видавництва. Проф. Бурггардт розпочав там свою пребагатуючу поетично-перекладницьку працю, даючи прегарні зраз-

ки перекладів, але вже на близьку йому, можна так сказати, рідну українську мову: «Пісня про Нібелюнгів», твори Гете, Гайне, Фрайліграта, Кайзера, Георге, Келлермана, а далі Шекспіра, Діккенса, Байрона, Шова, Гамсуна і багато інших, що публікувалися по журналах і різних окремих виданнях — збірниках-хрестоматіях. Тоді славився у нас своїми поетичними перекладами Дмитро Загул, якому спочатку Бурггардт достойно дотримував кроку, а згодом почав його випереджувати.

З тієї перекладницької, пребагатої праці Бурггардта до сьогодні користуються московські насильники, передруковуючи її навіть по шкільних хрестоматіях, про що мав нагоду переконатися сам перекладач у роках 1941-1942, перебуваючи на східньому фронті, де розшукував все для себе потрібне, але ім'я перекладача безслідно зникло.

Проф. Володимир Державин твердить, що Бурггардт свої оригіналь-

ні поезії почав писати щойно в 1928 році. Це досить неточно. Можливо, що свої оригінальні поезії в тому році почав він друкувати. Бо у «Спогадах про неоклясиків» сам автор пише таке: «Одна з моїх, йому (М. Зерову, — Д. Б.) дарованих, збірок мала на обкладинці малюнок — рожу й цибулю. Але далеко мені було до тієї вправності й чистоти в роботі «гутенберження», яка була у Зерова». Тут іде не тільки про чистоту, гарний почерк письма, яким визначався Зеров, мистецько-ручне оформлювання своїх збірок баришівцями, а таки про збірку поезій Бурггардта, що була в рукописі, яку він сам «поформляв» і подарував Зерову.

Нещастя для Києва й людей, що в ньому працювали, не оглядаючись часом на Харків, серед яких був і Освальд Бурггардт, розпочалося в 1928 році. З кожним роком воно кріпшало й розливалось кров'ю людських жертв, осягнувши свій вершок у 1934 році. В 1931 році

проф. Освальд Бурггардт мусів покинути не лише Київ, але також Україну. Не повернувся, а перенісся до Німеччини. Життя його було зв'язане не з Німеччиною, а з Україною. Про тяжку розлуку з Києвом і друзями, яких він уже ніколи не мав у своєму житті, згодом у «Проклятих роках», Юрій Клен пише:

«Брати мої в далекому вигнанні,
що ваших голосів давно не чуть...
Якби ж то вам, серця одягши в кри-
[гу,
згадати шлях, яким помчався Ігор!
Якби ж я Овлуром для вас міг стати
і вам коня підвести за рікою!
Якби ж я свистом гасло міг подати,
чекаючи за темною тайгою!
Деся під заметами, окутий льодом,
у морі бурянім є дикий острів...
Тут нації краса і гордий цвіт
з уламків корабельних творить міт.»

Мюнстерський період в житті проф. Освальда Бурггардта з за-тишному Ст. Мавріці має для нас виїмкове значення. Тоді, коли маленький син грався пісочком, —

батько блукав Україною. Цілими годинами проходжувався вулицями втраченого Києва, виглядав своїх друзів. Вже тоді в його душі вирувала туга, що так проречисто висловив її поет:

«Священний граде мій, о Києве!
Невже це ти — кубло Батисве?!
Невже ж тебе укрила твань?
А вів до царгородських бань
твій шлях, варягами торований,
у злоті далечі спрямований.
Під навалом ворожих лав
нераз ти силі улягав,
від печенігів був плондрований
і був від половців мордований;
кров, і руїну, і пожар
несла тобі орда татар.
Але краса твоя карбована,
безсмертна, відживала знов вона,
і лиш тепер, тепер, тепер,
її упир голодний зжер.
Твої скарбниці розграбовано,
твое багатство роздаровано,
твої церкви пішли на хмиз,
стъмніла й зблякла святість риз,
з побожністю колись цілована
і варваром тепер запльована...
Ясну весну твою поховано,
а вільну волю замуровано.

Дмухнув на тебе смертю час,
і, спалахнувши, ти погас.»

В 1933 році у «Віснику», що виходив у Львові за редакцією д-ра Дмитра Донцова, появилось два сонети під заголовком «Кортес» і під новим, до того часу невідомим, ім'ям — Юрій Клен. Ім'я, яке зразу звернуло на себе увагу, але мало хто знав, кому воно належало. Аж до 1937 року, майже в кожному числі «Вісника», друкувалося ім'я Юрія Клена, завойовуючи собі серця, зокрема ідейної націоналістичної молоді. Цього ніхто не має сили заперечити. В 1937 році, на сторінках того ж «Вісника», появилася поема Юрія Клена «Прокляті роки». Сама поема — це втілення поетичної краси, а «Молитва» з неї — це дійсно архитвір, надхненний християнською вірою. Твір, що, без жадного перебільшення кажучи, задовольняє кожного віруючого християнина й кожного патріота. Твір, що дає нам повне відображення тути, жалю, віри, правди й справедливо-

сти, що дійсно передає нам стан душі поета. Коли б Юрій Клен не написав був більше, а тільки саму «Молитву» з «Проклятих років», то цим одним твором його ім'я по вічні часи було б записане на сторінках нашої літератури.

Давно в нас не звучало таке мастатичне слово, як саме в «Молитві» Юрія Клена:

«Тож помолімося за полонених,
які у морі бурянім пливуть,
та ще за страждущих і угнетених,
які шукають марно світлу путь;
за всіх, в снігу зажива погребених,
які шляху до дому не знайдуть.
Над ними, Господи, в небесній тверді
простри Свої долоні милосерді!

Ще помолімося за всіх, кому
вже не судилося узріти світла,
що їх я думкою не обійму;
за всіх, кому зруйновано їх житла,
кого безжально кинули в тюрму,
щоб радість їм ніколи не розквітла.
О, тільки дотиком легеньким рук
позбав їх, Господи, страждань і мук!

Помолимося за тих, що у розлуці
помруть, відірвані від рідних хат;
помолимося за тих, що у розпуці

вночі гризуть залізні штаби ґрат,
що душать жаль у невимовній муці,
за тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небесній тверді
прости Свої долоні милосерді!..»

Вже в час війни, у Празі, появилася поетична збірка Юрія Клена «Каравели», позначена 1943 роком. Збірка, правда, перемережана найніжнішим ліризмом, але той ліризм Юрія сповнений бойового духа — боротьби з демоном зла.

«Каравели» — досить тяжко коротко схарактеризувати, тим більше, що там надруковані твори, ясно, що найважливіші, написані в роках 1928-1939. Все таки цю збірку можна поділити на три частини: в першій маємо поеми — «Конкістадори», «Вікінги», «Варвари», «Жанна д'Арк»; в другій — «Сковорода», «Лесбея», «Беатріче», «Франкфурт над Майном», а третя частина — «Софійський Собор», «Україна», прекрасна поема, що присвячена Матері Божій тощо. Ця збірка пребагатює тематикою, знаменита

поетичною обрібкою і глибока філософськими міркуваннями поета. В 1938 році Юрій Клен у Різдвяні дні написав своє відоме «Не знаю», що друкване в «Каравелах»:

«Не знаю, не знаю, не знаю,
Як душу твою відновить.
Я вірною тінню буяю
Над тим, що у серці горить.
Я бачу, я бачу, я бачу:
Роздерли пожари страшні
Провалля і сміху, і плачу,
І кряче журба на стерні.
Навіки, навіки, навіки
Потахло минуле вночі,
І схрещують бурі великі
Над нами блакитні мечі.
Ми танем, ми танем, ми танем,
І вітер чужої весни
Розвіє нас білим туманом,
І будуть густі буруни.
Ми згинем, ми згинем, ми згинем,
Щоб знов віродилися сні,
І вихорем дужим полинем
Над полем нової весни».

Це, якби пророче вістування, так сповнилося на наших очах. Здійснення останнього слова поета, що звучить таким сильним поетичним

акордом, а рівночасно вірою в нашу перемогу, в перемогу нашої правди, залежне таки від нас: чи самі ми здобудемося на зусилля, щоб виростити дужі крила, які зуміємо розпустити «над полем нової весни». Весна нова для нас вже давненько почалася, щоб тільки ми самі не були, не дай-то, Боже, пізніми сіячами.

Поемою «Божа Матір» Юрій Клен немов би перекликувався із «Скорбною Матір'ю» Павла Тичини:

«Йшла степами й питала:
„Де мій син? Чи не стрівся Він вам?“..
Чи не стрівся вам десь на дорогах
Синеокий Христос?
Волося у нього
Золоте, як осінній покос».

Ніхто не давав їй ніякої відповіді. «люди мовчки сахалися вбік». Тільки старенький дідусь, що «гнідка поганяв», пояснив Їй:

«—Та невже ж Тобі ще не сказали?». На усіх перехрестях Його розіп'яли,
І помер Твій веселий Ісус.
Біле тіло Його шматували.

Загинали над ним матюки,
І вовкам на поталу
Розкидали куски».

І пішла зажурена Божа Мати:

«А за Нею наздогін пожежі,
Диму сизого змії виткі.
Біжучи, розгубила одежі,
І махали услід вітряки.
Вдалені над житами
Білим квітом гойдалась вона.
Осипалася там пелюстками...
Манячіла, щезала в ланах».

Слушно завважує сестра поета Йозефіна Бурггардт, що немов закінченням тієї поеми є ще чотири строфи, які хоч до поеми «Божа Матір» і не належать, але з нею органічно в'яжуться:

«...Бур'яном заростає дорога,
Що крізь заграву днів
Нас вела до далекого Бога,
Але вересом слід Твій зацвів,
Скорбна мати, що плачеш у небі,
І під обрієм грізних років
Голубіє, мов спогад про тебе,
Синя плахта лісів.
Синій пояс твій річкою в'ється...
Затаївши останній вогонь,

Так тихесенько б'ється
В ніжнім теплі твоїх долонь
Під дощами твого волосся
Бідне серце землі.
І росте з нього буйне колосся,
І курличуть над ним журавлі».

Бурі другої світової війни не сприяли музі також Юрія Клена, але маємо багато різних згадок про те, що поет не покидав писати навіть у маршових колонах німецької армії на Схід. Більше його письменницько-поетичній праці сприяв тирольський затишок, але потрібний спокій грабила йому журба про голодну родину, що жила в одній холодній кімнаті. Саме на той час припадає написання прекрасної поеми «Батьківський край у згарищах чорніє», що знову є висловом великої туги Юрія Клена за Україною:

«Батьківський край у згарищах чор-
[ніє,

І кучерявиться по селах дим,
Та льодівцями срібними лисніє
Тобі Тіроль, нагадуючи Крим».

Поет, як багато з нас, «до рук узявши посох сукуватий, попросту-

вав в чужий простір». Він відчуває велику тугу, тривожить свою душу майбутнім Батьківщини, з його грудей виривається, як дитяче ридання: «Євшане мій, люблю тебе ще й досі!» До нашої і до своєї душі рівночасно говорить він:

«Ти втратив все, лише зірчасте небо,
Мов плахту дорогу, в дорогу взяв.

А що тобі, бездомному, ще треба?

Вже у дитинстві в ньому ти втопав.

Куди б ти не пішов, потужний вітер

Тобі несе сузір'я рідні вслід,

І скрізь, і завжди над тобою світить

Знайомих обрисів іскряний цвіт.

І де б ти не блукав, у кожному краї

Той самий напинається намет.

О, скрізь під рідним небом спочиває

Жебрак, мандрівник, лицар і поет».

У 1947 році появилася збірка гротесків і пародій «Дияболічні параболи», яких автором є Порфирій Горотак. Вступ до збірки написав Леонід Мосендз, сердечний приятель Юрія Клена. Не заперечуємо, що Порфирій Горотак — це Юрій Клен. Тільки не всі вірші, поміщені в тій збірці, належать йому. Де-

які належать Леонідові Мосендзові. Не наша справа відслоняти і розстрясати питання: що належить Кленові, а що Мосендзові. Вони обидва погодилися за життя і напевно погодилися на тому світі. Ця збірка дуже-дуже різnorodна. В ній видно таки і Клена, і Мосендза. У «Баварських строфах» маємо виразний натяк на бідування Клена, коли він голодний переходив Альпи слідами пачкарів:

«Ах, не годуйте меценасами
Із Де-Пі-зованих палестр,
бо зголоднів я за ковбасами,
їх прагну в життьовий реєстр.

Тому здруживсь я з аліянтами:
вивчивши кодекс їхніх кар,
то обкладався фольянтами,
то в небо линув, мов Ікар».

Юрій Клен ще тоді цілком не вибирався на той світ, а навпаки: пробивав собі шлях з Тиролю до Німеччини. Згасав Леонід Мосендз, що в «Дияболічних параболах» пародіює старий студентський гімн «Гавдеамус...», беручи з нього слова

«Веніт морс вельоцітер...», пишучи під таким заголовком пародію на самого себе:

«Серце жахом налилося
вщерть,
і блукає, мов та осінь,
смерть.
„Є тут Горотак?“ — питає
в мряк,
і луна відповідає:
„Так!“»

Юрій Клен — це, безсумнівно, велика поетична душа. Але його перу належить також декілька мистецьких новель: «Акація», «Яблука», «Пригоди архангела Рафаїла», «Медальйон». Написав він всевартісні «Спогади про неоклясиків», що є одним із найповажніших джерел для студій про Київських неоклясиків. До літературних нарисів зараховуємо: «Черга», «Крізь Великодні минулі», «Чудо Воскресіння» і «Мідь звенящая». Дуже багата, поважна й авторитетна, є наукова проза Юрія Клена — проф. Освальда Бурггардта, яка сьогодні ще ані не зібрана, ані не впорядкована на-

лежно, ані навіть не обговорена хоч би навіть фрагментарно. Сподіваємось, одначе, що це буде зроблено при реалізуванні видання повних творів Юрія Клена.

Безпомилково можна назвати найбільшим твором Юрія Клена, що його він не викінчив і друкованим не бачив, — це велика поетична епопея «Попіл імперії», що появилася друком у 1957 році. Епопея, в повному розумінні слова, побудована на широкому полотнищі часу й простору, хоч сам поет був свідомий того, що йому можуть закинути:

«Це ж не поема, а стаккато,
це ж образів різноманітний рій,
якась мозаїка строката
і вірші різних розмірів»,

— і сам він відповідає читачеві:

«Тож знай, доба, що кров'ю ізійшла,
роздерта, як твій рідний Київ,
в отих шматках порізаних знайшла
собі еквівалентний вияв».

Перед поетом стояло незвичайно тяжке завдання: відтворити новіт-

не пекло, не Дантівське, де «шкварили людей чорти». Те пекло для людини сьогодні вже не страшне. Новітнє пекло цілком інше:

«Де п'ять чекістів грали у м'яча, перекидаючися ним всіляко, та тим м'ячем було якесь дівча», —

і пекло нове не якесь собі льокальне, а «в міровом масштабі!», яке:

«Щоб туди дістатись і дійти, все там оглянуть і все збагнути, чортячу шкуру треба надягти».

Це дійсно великий протест світові, хоч він не дійшов іще до сумління тих, що називають себе світом і навіть світом вільним. Зрештою, чи маємо ми право жадати, щоб цей протест дійшов до сумління зашкарупілої людини, коли він ще не дійшов до нашого сумління, коли ми самі відмахуємося від пекла Юрія Клена, як вмираючий безнадійно відмахується від мух, що його обсідають. Не раз в поета були тяжкі викиди сумління: чи мав він право покинути Україну, чи мав він право рятувати свою душу,

покинувши найкращих своїх друзів. Це питання мучило його навіть у снах. І кожен раз він чув виразну відповідь:

«... Тобі наказ
дається йти за обрій цього поля.
У снах ти будеш бачити нераз
широкий, мертвий обшир оболоні
і сонце тайг, димчасте, як топаз,
і тих, чие життя є ряд агоній.
Твій мозок є літописом живим.
Отож іди й будь свідок безсторонній».

Цей наказ Юрій Клен сповнив чесно. Ключа до своєї душі, як говорить він — не віддав нікому, хоч ворог пробував до неї дістатися. І він лицар і поет — має цілком право сьогодні наказати й нам:

«Предків не маєш? — тож будь те-
[пер сам собі предок.
Люди забули легенди? — нову їм
[створи.
Втратили віру? — кресли на скри-
[жальх їм Кресо.
Щезли герої? — меча тоді в руки
[бери.
Місто згоріло? — споруджуй же за-
[ново мури.

В кожній пригоді яви себе як Мо-
[номах.
Згинув варяг, але сам будь варягом,
[будь Рюрик,
що викриває ніким ще не ходжений
[шлях.
Ралом залізним зоряй цілину запа-
[хущу,
засів розкинь золотистий, Обійми
[мої
я розкриваю тобі — дикий степ мій
[і пуці,
сину мій! . . »

Мадрид, у серпні 1962 Р. Б.